

KS. KRZYSZTOF BURCZAK

PRAWO AZYLU W STAROŻYTNYM RZYMIE

Wśród wielu praw, które człowiek ustanowił w celu funkcjonowania w określonej społeczności, znajduje się prawo azylu. Samo słowo *azył* pochodzi z języka greckiego¹. Prawo azylu jest pochodzenia religijnego². Źródłem tego prawa upatruje się w sferze sakralnej i magicznej. Jest prawem powołania się na Boga jako rzecznika zagrożonych. To powołanie się na Boga odbywa się przeciw ludzkiej sprawiedliwości. Prawo azylu jest nadrzędne wobec prawa ludzkiego. Celem tej nadrzędności nie jest zwalczanie ludzkiego prawa, ale jego zachowywanie, ograniczanie, dopełnianie i poprawianie³.

U pogan wyrosła ta ochrona prawna z bojaźni przed bogami. Powszechnie było przekonanie, że kto się do nich schronił, był pod ich opieką. Człowiekowi, którego bronią bogowie, nie wolno czynić nic złego. Celem prawa azylu

Ks. dr KRZYSZTOF BURCZAK – asystent Katedry Historii Powszechnego Prawa Kanonicznego na Sekcji Prawa Kanonicznego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; adres do korespondencji: 20-950 Lublin, Al. Raławickie 14.

¹ Z. A b r a m o w i c z ó w n a, *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1958, s. 356: – bezpieczeństwo osobiste, nietykalność, prawo azylu (w tym znaczeniu w dziele Plutarcha *Aratos* 28, 6: ἡγαγον δὲ καὶ Ἀργεῖοι, καὶ συνεχύθη τότε πρῶτον ἡ δεδομένη τοῖς ἀγωνισταῖς ἀσυγία καὶ ἀσφάλεια... (Walczyli również Argejczycy i zostało złamane wtedy początkowo dane prawo azylu i bezpieczeństwa osobistego). Plutarch łączy ze słowem *azył* bliskoznaczne słowo ἀσφάλεια – zabezpieczenie przed upadkiem, bezpieczeństwo osobiste, gwarancja; przymiotnik grecki ἄσυλος znaczy wolny od przemocy, gwałtu, nie naruszony; Aegidius Forcellini (*Totius Latinitatis Lexicon*, t. 1, Prati 1858-1860, s. 450) podaje, że łaciński rzeczownik *asylum* pochodzi z języka greckiego i składa się z α – privativum i συλάω (obedrzeć, zabrać, uprowadzić); podaje również możliwość pochodzenia od ἄσυρον, powstałe z α – privativum i σύρω (ciągnąć, gwałtem ciągnąć, zabrać, porwać).

² M. W o l l e n s c h l ä g e r, *Asyl*, [w:] *Staatslexikon*, t. 1, Freiburg im Breisgau 1985, kol. 374-375.

³ Tamże.

była ochrona człowieka, winnego popełnienia jakiegoś niezgodnego z prawem czynu, przez pohamowanie zemsty.

W artykule tym zostanie ukazane prawo azylu w starożytnym Rzymie, zrekonstruowane na podstawie świadectw literackich i źródeł prawnych. Źródła prawne, wprowadzające formalnie prawo azylu w Cesarstwie Rzymskim, dotyczą IV i V w. po Chr. i zostaną uwzględnione w końcowej części opracowania.

1. EPOKA KRÓLEWSKA

Początki prawa azylu w Rzymie są związane z postacią legendarnego założyciela tego miasta, Romulusa. On to miał wyznaczyć, naśladowując Greków⁴, pomiędzy Kapitołem i wzgórzem pokrytym gęsto drzewami dębowymi⁵, zamknięte miejsce, dokąd mogła się chronić wielka liczba ludzi z sąsiednich plemion. Byli wśród nich zarówno ludzie wolni, jak i niewolnicy⁶. Romulus miał założyć to sanktuarium-azyl w celu zwiększenia liczby ludności w mieście⁷. Liwiusz podkreśla fakt określonego, zamkniętego w jego czasach, miejsca (*locus saeptus*). O ogromnym gaju ustanowionym jako azyl przez Romulusa mówi również Wergiliusz⁸. Także Kassjusz Dio, piszący na początku III w. po Chr. swoje główne dzieło *Historia rzymska*, podjął wątek o wskazaniu przez Romulusa miejsca nazwanego azylem⁹. Z miejsca tego nie

⁴ F o r c e l l i n i, dz. cyt., s. 450.

⁵ *Mała encyklopedia kultury antycznej*, Warszawa 1988, s. 107.

⁶ L i v i u s, *Ab urbe condita* 1, 8: „[Romulus] Deinde ne uana urbis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causa uetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum qui nunc saeptus escendentibus inter duos lucos est asylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit, idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit”.

⁷ M. G r a n t, *Mity rzymskie*, tłum. Z. Kubiak, wyd. 2, Warszawa 1993, s. 141.

⁸ V e r g i l i u s, *Aeneis* 8, 341:

Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
rettulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.

⁹ Cassius Dio C o c c e i a n u s, *Historia Romana* 47, 19: ἀπηγόρευσαν δὲ μηδὲνα ἐς τὸ ἥρῳον καταφυγόντα ἐπ’ ἀδείᾳ μήτε ἀνδρμλατεῖσθαι μήτε συλᾶσθαι, ὅπερ οὐδενὶ οὐδὲ τῶν θεῶν, πληῶ τῶν ἐπὶ τοῦ Ρωμύλου γενομένων, ἐδεδώκεσαν. καίτοι καὶ ἐκεῖνο τὸ χωρίον ὀνόματι τὴν ἀσυλίαν, μετὰ τὴν ἄνευ τοῦ ἔργου αὐτῆς ἔσχεν· οὕτω

wolno było nikogo wypędzać ani uprowadzać. We wczesnym okresie rozwoju Rzymu azyl miał charakter religijny i sakralny¹⁰. Są jednak autorzy, którzy wypowiadają się przeciwko wiarygodności podania o założeniu przez Romulusa azylu w Rzymie¹¹.

2. OKRES REPUBLIKI I CESARSTWA

W okresie Republiki władze odnosiły się krytycznie do prawa azylu. Uważano, że prawo rzymskie reguluje wszystkie stosunki prawne pomiędzy ludźmi. Prawo azylu zagwarantowane przez inne państwa nie było przez Rzymian uznawane. Wydawania pospolitych przestępców nie domagano się, domagano się jednak wydawania zbiegłych Rzymian, którzy popełnili zbrodnię przeciwko państwu¹².

W okresie Cesarstwa Tyberiusz, chcąc umocnić swą władzę, ograniczył w części wschodniej Cesarstwa azyl świątynny, gdyż rozprzestrzeniła się tam, jak pisze Tacyt, *licentia* i *impunitas* (swoboda i bezkarność) ustanawiania świątyń z prawem azylu¹³. Świątynie napełniały się najgorszymi niewolnikami. Do azylu świątynnego zbiegali również dłużnicy i podejrzani o zbrodnie zasługujące na karę śmierci. Nie było wystarczająco silnych instytucji prawnych, aby opanować niepokoje społeczne i występki ludzi. Zbiegłych do świątyni chroniła świętość miejsca.

Rzymianin bał się wykroczyć przeciwko bóstwu. Religijność dla Rzymianina nie oznaczała wewnętrznego przekonania, które kształtuje całą osobowość, ale stałą gotowość odpowiadania uśmierzającym działaniem na każdą oznakę zakłócenia przyjętego stosunku do bogów i wiernego wypełniania przyjętych

γὰρ περιεφρῆχθη ὥστε μηδὲνα ἔτι τὸ παράπαν ἐσελθεῖν ἐς αὐτὸ δυνηθῆναι (Zabronili, żeby nikogo, zbiegłego do świątyni tego herosa ze względu na zapewnienie bezkarności, ani nie wypędzać, ani nie uprowadzać; podobnie absolutnie żadnemu z bogów nie przyznali tego [przywileju bezkarności], oprócz tych ustanowionych przez Romulusa. I właśnie tamto miejsce nazywane azylem, gdzie gromadzili się mężczyźni, miał pod swoją opieką; zostało ono w ten sposób bowiem zamknięte, żeby w przyszłości nic nie weszło do niego i nie schowało się).

¹⁰ W. M o s s a k o w s k i, *Azyl w późnym Cesarstwie Rzymskim (confugium ad statuas, confugium ad ecclesias)*, Toruń 2000, s. 67.

¹¹ Th. M o m m s e n, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 459.

¹² W o l l e n s c h l ä g e r, dz. cyt., kol. 375.

¹³ T a c i t u s, *Annales* 3, 60.

zobowiązań¹⁴. Stąd mimo braku wyraźnych aktów prawnych, regulujących prawo azylu, Rzymianin ze względów religijnych nie stosował przemocy wobec chroniących się w świątyni. Sumienne wypełnianie obowiązków wobec bogów zapewniało Rzymianinowi ich łaskę oraz pokój¹⁵.

Za złamanie azylu świątynnego obywatele rzymscy pociągani byli do odpowiedzialności. Sposób odpowiedzialności i rodzaj kary pozostają jednak nieznane. Perykles, mieszkający w Efezie, *homo nobilissimus*, za wyprowadzenie ze świątyni Diany swego niewolnika, który zbiegł tam jako do azylu, został na żądanie Marka Aureliusza Scaurusa wezwany do Rzymu, gdzie był oskarżany jako sprawca owego bezprawia (*illius iniuriae*)¹⁶. Cicero spisał swoją drugą mowę przeciwko Werresowi w 70 r. Słowo *nuper* (niedawno)¹⁷ nie pozwala precyzyjnie określić czasu tego wydarzenia. Można więc przyjąć czas wydarzenia jako początek I w. przed Chr.

Cicero określa złamanie prawa azylu jako *iniuria*. Przepięstwo dotyczy wykroczenia przeciwko *ius* i jest ścigane sędownie. Jest też wykroczeniem kwalifikowanym jako *nefas*. Prawo azylu oscylowało na granicy *ius* i *fas*¹⁸, przy czym ściśle rozgraniczenie zakresów tych terminów było trudne. Popętniona *iniuria* uprawniała do zastosowania sankcji świeckich. *Nefas* ściągało gniew bogów¹⁹. Prawo rzymskie okresu przedklasycznego używało określenia *iniuria* (bezprawie) ogólnie jako przeciwieństwa do *ius*, ale też w Rzymie używano *iniuria* zawężonego tylko do jednego rodzaju bezprawia: bezprawnego naruszenia osobowości człowieka wolnego²⁰. W wypadku przytaczanym przez Cyncerona to człowiek wolny naruszył *ius* i popełnił wykroczenie określane jako *iniuria*. Cicero nie podaje jednak, według jakiego prawa miał być sądzony. Można tylko przypuszczać, że w sytuacji braku jasnego rozgraniczenia *ius* i *fas* był oskarżany o *iniuria* i *nefas*²¹ równocześnie.

¹⁴ K. L a t t e, *Römische Religionsgeschichte*, [w:] *Handbuch der Altertumswissenschaft*, München 1960, s. 38.

¹⁵ Tamże, s. 40.

¹⁶ C i c e r o, *In Verrem* 2, 1, 85: „Nuper M. Aurelio Scauro postulante, quod is Ephesi se quaestorem vi prohibitum esse dicebat quo minus e fano Dianae servum suum, qui in illud asylum confugisset, abduceret, Pericles Ephesius, homo nobilissimus, Romam evocatus est, quod auctor illius iniuriae fuisse arguebatur”.

¹⁷ M. P l e z i a, *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, Warszawa 1998, s. 641.

¹⁸ Obszernie o relacji *ius* i *fas* zob.: E. P ó l a y, *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Budapeszt 1964, s. 53-90.

¹⁹ K. K o l a n i c z y k, *Prawo rzymskie*, wyd. 5, Warszawa 2000, s. 25.

²⁰ Tamże, s. 432.

²¹ M o s s a k o w s k i, dz. cyt., s. 153.

Bardzo szczególnym sposobem rozumienia prawa azylu było traktowanie domu mieszkalnego jako miejsca azylu, w którym obowiązywało jednocześnie prawo azylu²². Uzasadnieniem dla uznawania świętości tego miejsca była obecność w nim ołtarzy, bóstw opiekuńczych. Tutaj była sprawowana służba boża (*sacra*)²³, połączona ze składaniem ofiar, obrzędy religijne (*religiones*), kult bogów (*caerimonia*). Było to miejsce schronienia dla wszystkich, do tego stopnia obdarzone przywilejem świętości, że usunięcie kogoś z niego było przestępstwem przeciwko *fas*. Jeżeli nawet przyjmiemy, że ta mowa Cyncerona wygłoszona 30 września 57 r. naznaczona jest jego mocnym zaangażowaniem emocjonalnym i formą retoryczną, to jednak traktowanie usunięcia kogoś z domu traktowano jako *per fugium*, jako przestępstwa *nefas*, wskazuje na wyraźny związek usunięcia z prawem azylu świątynnego. Obecność w domu ołtarzy, opiekuńczych bóstw i obrzędów religijnych sprawowanych jako należąca im służba boża sprawia to, że było to miejsce święte. Ze względu na swoją świętość może stać się *per fugium*, a naruszenie świętości *per fugium* jest wykroczeniem kwalifikowanym jako *nefas*.

Podobnie Ulpian, omawiając edykt pretorski, przytacza na potwierdzenie swoich wywodów pogląd Pomponiusza, że nie należy nikogo siłą wyciągać z miejsca jego zamieszkania²⁴. Gajus w komentarzu do *Ustawy XII Tablic* pisze, że można było pozwać kogoś *in ius* z bramy, łaźni czy z teatru. Paulus twierdził, że o ile *in ius* można wezwać niekiedy kogoś, kto przebywa w domu, to nigdy nie wolno nikogo wyciągać z domu siłą. Gdyby ktoś tego dokonał, pokrzywdzony mógł wnieść skargę przeciwko niemu za zniewagę²⁵. Świadczy to o szczególnej funkcji domu, na którego terenie obowiązywało podmiotowe prawo ochrony. Trudno powiedzieć, czy ochrona ta wynikała z charakteru swoistej sakralności tego miejsca, jak rozumie to Cynceron,

²² C i c e r o, *Pro domo sua* 109: „Quid est sanctius, quid omni religione munitius quam domus unius cuiusque civium? Hic arae sunt, hic foci, hic di penates, hic sacra, religiones, caerimoniae continentur; hoc per fugium est ita sanctum omnibus ut inde abripi neminem fas sit”.

²³ Uzupełniające do tego pojęcia jest pojęcie *fas*; zob. L a t t e, dz. cyt., s. 38-39, gdzie także więcej o *religio* i *caerimonia*.

²⁴ D. 39, 2, 4, 5: „Praetor ait: 'dum ei, qui aberit, prius domum denuntiari iubeam'. abesse autem uidetur et qui in iure non est: quod et Pomponius probat: uerecunde autem praetorem denuntiari iubere, non extrahi de domo sua. sed 'domum, in quam degit denuntiari' sic accipere debemus, ut et si in aliena domo habitet, ibi ei denuntietur. quod si nec habitationem habeat, ad ipsum praedium erit denuntiandum uel procuratori eius uel certe inquilinis”.

²⁵ D. 47, 10, 24: „Paulus libro quarto ad edictum. Qui in domum alienam inuito domino introiret, quamuis in ius uocat, actionem iniuriarum in eum competere Ofilius ait”.

czy też z innych przyczyn. Niektórzy autorzy twierdzą jednak, że nie jest możliwe do stwierdzenia w epoce Cyncerona tak znacznego wpływu greckiej idei azylu²⁶. Za uznaniem świadectwa Cyncerona, poświadczającego trwanie w Rzymie idei azylu, zdają się jednak przemawiać rozstrzygające wypowiedzi Paulusa²⁷ i Ulpiana²⁸, które zakazują wyciągania kogokolwiek z domu siłą. Stanowią one podstawę prawną, wyrażoną w swojej ostatecznej postaci w prawodawstwie cesarskim.

Wydaje się jednak, że nie należy lekceważyć świadectwa Cyncerona o istnieniu w Rzymie idei azylu. W *Mowie przeciwko Watyniuszowi* zarzuca mu, iż zajął świątynię siłą²⁹, stąd można przypuszczać, że Cynceron prezentuje świadomość obowiązywania zakazu wchodzenia z bronią do świątyni ze względu na świętość tego miejsca. Świadectwa cynceroniańskie nie wskazują na źródło prawa azylu tkwiące w godności jednostki czy w zakazie prawa, lecz w *fas*. Dotyczą więc zakresu religijnego. Co się tyczy warunków ochrony prawa azylu i ochrony, którą zapewnia dom, to rysują się wyraźne analogie. Przede wszystkim ta, że zbrodniarze nie mogli korzystać z prawa azylu, a zbrodniarza ukrywającego się we własnym domu wolno było wyciągnąć siłą.

Również instytucja wygnania z kraju ma wiele cech wspólnych z ideą azylu. Cynceron, wyrażając uznanie dla mądrości przodków, przejawiającej się w ustanowieniu instytucji prawnych, regulujących nie tylko wielkie sprawy, ale też i małe, w mowie w obronie Cecyny wspomina o możliwości wytoczenia procesu sądowego temu, kto siłą zmusiłby obywatela rzymskiego do wyjścia z domu. Podobne prawo istniało wobec tego, kto obywatelowi rzymskiemu zabraniałby wejść do swego domu³⁰.

Wygnanie (*exilium*) nie było w świadomości starożytnych Rzymian, karą dla przestępcy, ale schronieniem, rodzajem azylu. Przestępcy chcąc uniknąć kary zmieniali ziemię, zamieszkanie i miejsce pobytu. W rzymskim systemie

²⁶ P o l a k, *The roman conception of the inviolability of the haus*, „Symbolae Van Oven” (Leiden) 1946, s. 261.

²⁷ D. 2, 4, 21: „Paulus libro primo ad edictum. Sed etsi is qui domi est interdum uocari in ius potest, tamen de domo sua nemo extrahi debet”.

²⁸ D. 39, 2, 4, 5: „quod et Pomponius probat: uerecunde autem praetorem denuntiari iubere, non extrahi de domo sua”.

²⁹ C i c e r o, *In Vatinius* 5, 7: „num armatis hominibus templum tenuerit”.

³⁰ C i c e r o, *Pro Caecina* 34: „Cum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint ut omnia omnium non modo tantarum rerum sed etiam tenuissimarum iura statuerint persecuti-que sint, hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coegisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem?”

prawnym nie było przestępstwa, za które prawo skazywałoby kogoś na karę wygnania. Według Cyncerona na wygnanie udawali się ci, którzy chcieli uniknąć więzienia, kary śmierci czy hańby, zasądzonych zgodnie z obowiązującym prawem. Wygnanie (*exilium*) było więc ucieczką przestępcy jakby do ołtarza³¹, przy którym znajdowali schronienie. Trudność w stanowczym stwierdzeniu istnienia w tym okresie formalnego *ius exilii* w Rzymie wynika z braku ścisłej normy prawnej, która regulowałaby relację pomiędzy jednostką a państwem w takich sytuacjach. *Ius exilii* było rzeczywistym i własnym prawem jednostki dla każdego obywatela rzymskiego. Była to konkretyzacja, urzeczywistnienie prawa ochrony fizycznej egzystencji. Miało to niezwykle ważne społeczne i prawne znaczenie, ponieważ pozwalało uniknąć kary śmierci.

Na stwierdzenie pewnych analogii pomiędzy *exilium* i *domus* jako miejscami ochrony jednostki pozwalają źródła literackie. Cynceron w mowie przeciwko Watyniuszowi³², który w 59 r. przed Chr. był trybunem ludowym, stawia zarzut, że wypędził Marka Bibulusa z forum, z kurii, ze świątyni i ze wszystkich publicznych miejsc, trzymał go zamkniętego w domu. Mimo że Bibulus był konsulem (59 r. przed Chr.), to nie chroniła go powaga władzy ani prawo ustaw, lecz brama i mur okalający dom. Cynceron wypomina Watyniuszowi, że okazał litość słudze trybuna ludowego, który Marka Bibulusa wyciągnął z domu siłą. Tego nie wolno było czynić. Cynceron potwierdza, że to osobiste uprawnienie zawsze jest zachowywane (*in privatis semper servatum est*). Dom obywatela rzymskiego był, zgodnie z tym świadectwem, miejscem, które zapewniało osobistą ochronę. Cynceron postawił zarzut przeciwko Watyniuszowi, że nie uszanował tego prawa do ochrony osobistej w domu i nie pozwolił, aby dom stał się dla Bibulusa *exilium*³³.

³¹ C i c e r o, *Pro Caecina* 100: „Exsilium enim non supplicium est, sed per fugium portusque supplicii. Nam quia volunt poenam aliquam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficio ullum exsilio esse multatum; sed cum homines vincula, necesse ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, confugiunt quasi ad aram in exsiliu[m]”.

³² K. K u m a n i e c k i, *Cynceron i jego współczesni*, Warszawa 1989, s. 291.

³³ C i c e r o, *In Vatiniu[m]* 22: „scelere vero atque audacia tua, M. Bibulum foro, curia, templis, locis publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres, cumque non maiestate imperi, non iure legum, sed ianuae praesidio et parietum custodiis consulis vita tegetetur, miserisne viatorem qui M. Bibulum domo vi extraheret, ut, quod in privatis semper est servatum, id te tribuno plebis consuli domus exsiliu[m] esse non posset?”

W swojej mowie oskarżycielskiej Cyceron stawia retoryczne pytanie wobec Watyniusza, czy był ktoś przed nim tak bardzo niegodziwy (*nefarius*)³⁴, kto uczyniłby coś podobnego? Słowo *nefarius* wskazuje, że Watyniusz swoimi czynami dokonał wykroczenia wobec *fas*, a więc wobec praw boskich. Ochrona jednostki, jaką dawał dom, nie wpływała z prawa państwowego, ale swoje źródło miała w prawie boskim.

Mimo braku wyraźnych regulacji prawnych odnośnie do prawa azylu należy stwierdzić, że wolność jednostki, obywatela rzymskiego, była w Rzymie uznana i zagwarantowana. Chociaż w różnych fazach rozwoju republiki zmieniały się środki prawne ochrony osobistej, to jednak podstawowa zasada wolności pozostawała niezmienną³⁵.

W epoce imperium *exilium* stało się karą, której stosowanie zależało od łaskawego uznania cesarza. W Cesarstwie Rzymskim zrodził się środek ochrony prawnej, który, jak się uważa, nie musiał być przejęty ze Wschodu, a którym była instytucja *confugere ad statuam principis*. Jest możliwe, że szczególna cześć dla wizerunków i posągów cesarza została zapoczątkowana decyzją triumwirów: Antoniusza, Lepidusa i Oktawiana, o wybudowaniu w 42 r. przed Chr. świątyni boskiego Cezara (*divi Caesaris*), co miało związek z ukazaniem się w lipcu 44 r. przed Chr. komety, uznanej przez Oktawiana za ukazanie się duszy Cezara³⁶. Ubóstwienie Cezara miało daleko idące konsekwencje, skłaniało bowiem do oddawania czci jego wizerunkom i posągom, co chętnie naśladowali jego następcy. O ucieczkach niewolników do świątyń i do posągów władców w celu uzyskania azylu pisze Gaius w *Institutiones*³⁷.

Szczególną postacią prawa azylu w starożytnym Rzymie był zwyczaj uciekania do posągów i wizerunków cesarza. Również one dawały ochronę prawną. Nie wolno było jednak uciekać się do nich *in invidiam alterius*, jak pisze w *Regulae Scevola*³⁸. Wizerunek władcy dawał, zgodnie z tym świadectwem, ochronę, jednak gdyby ktoś niósł wizerunek władcy i czynił krzyw-

³⁴ Tamże, „Quaero num quis ante te tam fuerit nefarius qui id fecerit”.

³⁵ G. C r i f ò, *Asilo (diritto di)*, [w:] *Enciclopedia del diritto*, t. 3, Varese 1958, s. 196.

³⁶ M. C a r y, H. H a y e s S c u l l a r d, *Dzieje Rzymu*, tłum. J. Schwakopf, Warszawa 1992, s. 565.

³⁷ G a i u s, *Institutiones* 1, 53: „nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad fana deorum vel statuas principum confugiunt praecepit, ut, si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos suos vendere”.

³⁸ D. 47, 10, 38: „Scaeuola libro quarto regularum. Senatus consulto cauetur, ne quis imaginem imperatoris in inuidiam alterius portaret: et qui contra fecerit, in uincula publica mittetur”.

dę drugiemu w nadziei, że niesiony przez niego wizerunek ochroni go przed karą za czynione zło, miał zostać wtrącony do więzienia. Treścią ochrony, którą dawał wizerunek, była niemożność karnego ścigania azylanta³⁹. Nie wolno było jednak nadużywać tego rodzaju ochrony prawnej. Każde nadużycie w postaci obrazy statuy czy wizerunku cesarza stanowiło *crimen laesae maiestatis*, o czym wspomina Scewola i inni prawnicy. Przywilej ochrony osobistej związany z ucieczką do statuy czy wizerunku cesarza nie miał więc charakteru bezwzględny.

Religia była źródłem narodzin prawa azylu, obowiązującego w świątyni. Czy była ona również źródłem dla prawa azylu w formule *ad statuas confugere*? Co do tego pomiędzy badaczami zagadnienia azylu w starożytności istnieją różnice zdań. Podczas gdy Gioffredi twierdzi, że prawo azylu miało swoje podstawy w religii, von Woess utrzymuje, iż forma prawa azylu w formule *ad stauas confugere* swoje źródło miała w osobie żyjącego cesarza⁴⁰. Wydaje się, że są to różnice jedynie jakościowe, wynikające z utożsamienia przez tego ostatniego autora podstaw prawa azylu rozumianego jako grecka $\kappa\epsilon\tau\epsilon\iota\alpha$ z $\acute{\alpha}\sigma\upsilon\lambda\iota\alpha$, które to prawo miało zsekularyzowany charakter. Są jednak świadectwa prawnicze, które wskazują na również religijne podstawy prawa azylu w wypadku jego postaci *ad stauas confugere*. Obraza władcy mogła również dotyczyć zakresu religijnego. Świadectwem takim jest opinia Ulpiana, który twierdzi, że wykroczenie, które nazywa się *crimen maiestatis*, jest bliskie⁴¹ wykroczeniu *sacrilegium*⁴².

Istotne znaczenie miał także akt poświęcenia statuy czy wizerunku cesarza. Marcjanus w piątej księdze *Regul* pisze o odpowiedzi danej Poncjuszowi, że nie wydaje się, iżby ktoś, kto sprzedał jeszcze nie poświęcone wizerunki cesarza, popełnił *crimen maiestatis*⁴³. Wynika z tego, że aby móc uzyskać ochronę, uciekając do statuy cesarza czy jego wizerunku, wymagana była ich uprzednia konsekracja. Stanowi to ścisłą analogię do azylu świątynnego. Prawo azylu obowiązywało w świątyni poświęconej bóstwu uroczystym aktem

³⁹ M o s s a k o w s k i, dz. cyt., s. 60.

⁴⁰ Zob. O. G i o f f r e d i, *Ad statuas confugere*, „Studia et documenta historiae et iuris” (dalej: SDHI), 12 (1946), s. 187-191; F. v o n W o e s s, *Das Asylwesen*, s. 221.

⁴¹ D. 48, 4, 1: „Ulpianus libro septimo de officio proconsulis. Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur”.

⁴² Wyczerpująco na temat *sacrilegium* zob. A. D ę b i ń s k i, *Sacrilegium w prawie rzymskim*, Lublin 1995.

⁴³ D. 48, 4, 5: „Idem Pontio rescripsit non uideri contra maiestatem fieri ob imagines Caesaris nondum consecratas uenditas”.

konsekracji. Poświęcenie statuy czy wizerunku cesarza wprowadzało te przedmioty w zakres działania *sacrum*, cesarz był odtąd związany ze światem bogów, był deifikowany. Statua czy wizerunek cesarza dawał więc od strony formalnoprawnej taką ochronę, jaką dawała świątynia. *Auctoritas principis* opierała się między innymi na *iusiurandum*, które odnosiło się bezpośrednio⁴⁴ do sfery religii.

Zakaz ucieczki do posągów cesarzy i ich wizerunków z zamiarem bezkarnego szkodenia komukolwiek potwierdza również Callistratus⁴⁵. Przytacza on także decyzję senatu, nakazującą wtrącić do więzienia tego, kto z zamiarem szkodenia drugiemu uciekałby do posągu cesarza. Również reskrypt cesarza Piusa⁴⁶ nakazywał wtrącić do więzienia tego, kto z zamiarem szkodenia drugiemu szukałby schronienia przy posągach czy wizerunkach cesarza⁴⁷. Zakaz szukania azylu w takich sytuacjach, jak twierdzi Callistratus, spowodowany został tym, że ktoś, kto szuka schronienia w *auctoritas principis*, czyni to nie tyle z potrzeby szukania ochrony własnej, ile z chęci szkodenia drugiemu. Prawa jednak w takim samym stopniu zapewniają bezpieczeństwo każdemu człowiekowi. Nie ma więc potrzeby szukania schronienia u posągów i wizerunków cesarzy. Są jednak świadectwa historyczne, które potwierdzają fakty szukania ochrony u wizerunków cesarzy⁴⁸.

Gdy więc niewolnik był więziony przez możnych, to mógł szukać ochrony w *confugium ad statuas*. Zasługiwał wówczas na okazanie mu łaski. Źródła prawne pozwalają na stwierdzenie, że prawnicy rzymscy instytucję *ad statuas confugere* stawiali na równi z azylem⁴⁹. Mieli również doskonałą świadomość różnicy pomiędzy *ικετεία* i *ἀσυλία*.

⁴⁴ J.-C. F r e d o u i l l e, *Słownik cywilizacji rzymskiej*, tłum. M. Chołdyk, K. Jachieć, Katowice 1996, s. 236.

⁴⁵ Prawnik rzymski żyjący w III w. po Chr.

⁴⁶ Chodzi o cesarza Antonina Piusa (86-161 po Chr., panował w latach 138-161 po Chr.). Za pełen pietyzmu stosunek do religii rzymskiej i do cesarza Hadriana, któremu przyznał po śmierci cześć boską, zyskał przydomek Pius.

⁴⁷ D. 48, 19, 28: „Ad statuas confugere uel imagines principum in iniuriam alterius prohibitum est. [...] senatus censuit: eumque, qui imaginem Caesaris in inuidiam alterius praetulisset, in uincula publica coerceri diuus Pius rescripsit”.

⁴⁸ T a c i t u s, *Annales* 4, 67: „quis additus miles nuntios, introitus, aperta secreta velut in annalis referebat, ultroque struebantur qui monerent perfugere ad Germaniae exercitus vel celeberrimo fori effigiem divi Augusti amplecti populumque ac senatum auxilio vocare”.

⁴⁹ D. 21, 1, 17: „ne eum quidem, qui ad statuam Caesaris confugit, fugitiuum arbitror: non enim fugiendi animo hoc facit. qui in asyllum uel quod aliud confugit”.

Prawo azylu, które obowiązywało w świątyniach pogańskich, przestało istnieć wraz z upadkiem religii pogańskiej w IV i V w.⁵⁰ Od tego czasu świątynie chrześcijańskie stały się miejscem, gdzie obowiązywało prawo azylu.

3. USTAWY CESARSKIE WPROWADZAJĄCE PRAWO AZYLU

Cesarze wydawali konstytucje, które formalnie wprowadzały prawo azylu do systemu prawa państwowego. Pierwszą w porządku chronologicznym była konstytucja wydana przez cesarza Teodozjusza 6 lipca 386 r. Dotyczyła ona tych, którzy zbiegli do posągów lub wizerunków cesarzy z powodu strachu albo ze względu na mającą zrodzić się nienawiść. Nie mogli być przed upływem dziesiątego dnia przez nikogo usunięci ani sami własnowolnie nie mogli się oddalić. Sprawy, z powodu których zbiegli, miały zostać osądzone zgodnie z prawem. Jeżeli zaś zbiegli w tym celu, aby wywołać nienawiść u wrogów, to mieli zostać surowo ukarani⁵¹.

Cesarze Teodozjusz i Arkadiusz wydali 28 lipca 391 r. konstytucję, która nakładała sankcje na dekurionów, w sytuacji gdyby zbiegli do kościoła⁵².

Konstytucja Teodozjusza I z 18 października 392 r. nakazywała wyłączyć spod ochrony prawa azylu dłużników państwowych, dopóki nie wywiążą się ze swoich zobowiązań⁵³.

Kolejna konstytucja, wydana przez cesarza Arkadiusza 17 czerwca 397 r., dotyczyła Żydów, którzy chcąc uniknąć odpowiedzialności karnej za nadużycia pieniężne i podatkowe, chronili się w świątyniach chrześcijańskich,

⁵⁰ Angelo Segrè – Umberto Fracassini, *Asilo*, [w:] *Enciclopedia Italiana*, t. 4, Roma 1949, s. 939.

⁵¹ C. Th. 9, 44, 1: „Eos, qui ad statuas vel evitandi metus vel creandae invidiae causa confugerint, [...] sin vero proditi fuerint artibus suis invidiam inimicis creare voluisse, ultrix in eos sententia proferatur”.

⁵² C. Th. 12, 1, 123, 1: „Evidens etiam praecepto nostro tempus expressum est, ex quo consulatu, si qui de curialibus ad ecclesiam confugissent, omni scirent patrimonio curiae esse cedendum”.

⁵³ C. Th. 9, 45, 1: „Publicos debitores, si confugiendum ad ecclesias crediderint, aut ilico extrahi de latebris oportebit aut pro his ipsos, qui eos occultare probantur, episcopos exigi. sciat igitur praecellens auctoritas tua neminem debitorum posthac a clericis defendendum aut per eos eius, quem defendendum esse crediderint, debitum esse solvendum”.

obiecując nawrócenie na chrześcijaństwo. Cesarz zabronił przyjmować ich do Kościoła bez uregulowania zgodnie z prawem ich zobowiązań finansowych⁵⁴.

27 czerwca 398 r. cesarz Arkadiusz wydał konstytucję, która ograniczała ochronę prawa azylu. Nie mogli z niej korzystać dłużnicy, ani państwowi, ani osób prywatnych, poborcy podatkowi i urzędnicy skarbowi. Jeżeli wymienione osoby zbiegłyby do kościoła i nie byłyby w stanie wywiązać się ze swoich zobowiązań, to musieli to uczynić za nich rządcy kościołów, do których się one schroniły⁵⁵. Przeciwno tej ustawie Kościół mocno zaprotestował.

Cesarz Teodozjusz II wydał 1 kwietnia 409 r. w Rawennie konstytucję, która rozciągała ochronę prawa azylu na wszystkich ludzi, którzy schroniliby się w kościele⁵⁶.

Kolejna konstytucja cesarza Teodozjusza II, wydana 23 marca 431 r., zawierała szczegółowe normy azylu kościelnego. Motywem skłaniającym do ubiegania się o ochronę prawa azylu musiał być strach, obawa. Konstytucja przewidywała możliwość pozbawienia azylu oraz sankcje karne za naruszenie azylu⁵⁷.

Cesarz Teodozjusz II wydał 28 marca 432 r. konstytucję, która regulowała prawo azylu dla niewolników, którzy chronili się w kościołach, uciekając przed okrucieństwem swych właścicieli. Nie wolno było im było wnosić do kościoła żadnej broni⁵⁸.

W r. 438 cesarz Teodozjusz II ogłosił w Konstantynopolu *Codex Theodosianus*. W zachodniej części Imperium obowiązywanie tego kodeksu zatwier-

⁵⁴ C. Th. 9, 45, 2: „Iudaei, qui reatu aliquo vel debitis fatigati simulant se christianae legi velle coniungi, ut ad ecclesias confugientes vitare possint crimina vel pondera debitorum, arceantur nec ante suscipiantur, quam debita universa reddiderint vel fuerint innocentia demonstrata purgati”.

⁵⁵ C. Th. 9, 45, 3: „Si quis [...] publicis privatisve rationibus involutus ad ecclesiam confugiens [...] a clericis fuerit defensatus nec statim conventionem praemissa pristinae conditioni reddatur, [...] sed etiam hi, quos oeconomus vocant, hoc est qui ecclesiasticas consuerunt tractare rationes, ad eam debiti vel publici vel privati redhibitionem amota dilatione cogantur, in qua eos obnoxios esse constiterit, quos clerici defensandos receperint nec mox crediderint exhibendos”.

⁵⁶ C. I. 1, 12, 2: „Fideli ac devota praeceptione sancimus nemini licere ad sacrosanctas ecclesias confugientes abducere”.

⁵⁷ C. Th. 9, 45, 4: „Pateant summi dei templa timentibus”.

⁵⁸ C. Th. 9, 45, 5: „Super confugientibus ad sanctae religionis altaria sanctionem in perpetuum valituram credidimus promulgandam, ut, si quidem servus cuiusquam ecclesiam altariave loci tantum veneratione confisus sine ullo petierit”.

dził cesarz Walentynian III⁵⁹. Normy prawne regulujące prawo azylu zostały umieszczone w dziewiątej księdze *Kodeksu Teodozjusza*. W tytule 44 ujęte zostało prawo azylu uciekających *ad statuas*, a w tytule 45 – uciekających *ad ecclesias*. *Kodeks Teodozjański* nie zawierał jednak konstytucji Teodozjusza II z 409 r., w której cesarz przyznał prawo azylu wszystkim uciekającym do kościołów.

Po ogłoszeniu *Kodeksu Teodozjusza* kolejni cesarze wydawali nowe konstytucje regulujące prawo azylu w Cesarstwie Rzymskim. Cesarz Marcjan wydał 13 lipca 451 r. konstytucję, która nakazywała szacunek dla kościołów jako miejsc, w których kult ma być sprawowany w pokoju i spokoju (*cum pace et quiete*), nie wolno tam wzniesać tumultów ani zwoływać zebrań⁶⁰.

Najobszerniejsza konstytucja cesarska, która regulowała prawo azylu w kościołach, została wydana przez cesarza Leona 28 lutego 466 r. w Konstantynopolu. Obowiązywała ona w całym Cesarstwie, z wyjątkiem Konstantynopola. Każdy, kto z powodu jakiegoś zagrożenia chronił się w kościele, miał przyznane prawo azylu. Cesarz odwoływał się w konstytucji do wcześniejszych aktów prawnych wydanych przez swoich poprzedników. Na biskupów konstytucja nakładała obowiązek przyjmowania zbiegłych do kościoła i zbadania ich sytuacji⁶¹.

Unormowanie prawa azylu znalazło swoje miejsce również w *Kodeksie Justyniańskim (Codex repetitae praelectionis)* wydanym na mocy konstytucji *Cordi* 16 listopada 529 r. w Konstantynopolu. Normy prawne kodeksu miały obowiązywać od 29 grudnia 529 r. W zachodniej części Imperium obowiązywał on od 554 r., a mianowicie od odzyskania tej części Imperium przez cesarza Justyniana. Prawo azylu zostało w *Kodeksie Justyniana* zamieszczone w dwóch tytułach: *De his, qui ad ecclesias confugiant, vel ibi exclamant* (w tym tytule są normy dotyczące prawa azylu kościelnego) oraz *De episcopis, et clericis, et orphanotrophis, et xenodochis, et brephotrophis, et ptocho-*

⁵⁹ M o s s a k o w s k i, dz. cyt., s. 43.

⁶⁰ C. I. 1, 12, 5: „Denuntiamus vobis omnibus, ut in sacrosanctis ecclesiis et in aliis quidem venerabilibus locis, in quibus cum pace et quiete vota competit celebrari, abstineatis omni seditione. nemo conclamationibus utatur, nemo moveat tumultum aut impetum committat vel conventicula collecta multitudine in qualibet parte civitatis vel vici vel cuiuscumque loci colligere aut celebrare conetur”.

⁶¹ C. I. 1, 12, 6: „Praesenti lege decernimus per omnia loca valitura (excepta hac urbe regia, in qua nos divinitate propitia degentes, quotiens usus exegerit, invocati singulis causis atque personis praesentanea constituta praestamus) nullos penitus cuiuscumque condicionis de sacrosanctis ecclesiis orthodoxae fidei expelli aut tradi vel protrahi confugas nec pro his venerabiles episcopos aut religiosos oeconomos exigi, quae debeantur ab eis”.

trophis, et asceteriis, et monachis, et privilegiis eorum, et castrensi peculio, et de hereditariis captivis, et de nuptiis clericorum vetitis seu promissis.

Wśród norm regulujących prawa osób i spraw wskazanych w tytule jest nieco zmieniona wersja konstytucji cesarza Arkadiusza z 27 czerwca 398 r. dotycząca azylu. W *Kodeksie Justyniana* znalazła się konstytucja cesarza Teodozjusza II z 409 r., nie włączono do kodeksu konstytucji cesarza Teodozjusza II z 392 r. Znalazły się w nim również konstytucje dotyczące prawa azylu, wydane wcześniej przez cesarzy, a obecne w *Kodeksie Teodozjusza*. Spoza *Kodeksu Teodozjusza* znalazły się w *Kodeksie Justyniana*: konstytucja cesarza Marcjana z 451 r. oraz konstytucja cesarza Leona z 466 r. Teksty konstytucji zostały nieco zmienione, tych dwu ostatnich jednak nie.

Cesarz Justynian do regulacji prawa azylu obecnych w jego *Kodeksie* dołączył 1 sierpnia 535 r. nowelę skierowaną do Kościoła w Afryce. Zawierała ona między innymi unormowania dotyczące prawa azylu. Rozszerzała prawo azylu na terytorium Kościoła Kartaginy. Zakazywała jednak przyjmowania do kościołów w celu uzyskania ochrony azylu zabójców, porywaczy dziewczyn i znieważających wiarę chrześcijańską⁶².

Nowela 117 wydana przez cesarza Justyniana 11 grudnia 542 r. miała na celu przeciwdziałanie cudzołóstwu i ochronę małżeństwa. Prawa azylu dotyczył zakaz udzielania go mężczyźnie, który spotykałby się z żoną w kościele. Pochwyconych w kościele kochanków należało wydać sędziom i nałożyć stosowną karę⁶³, nie może bowiem kościół, miejsce godne czci, być obroną dla tych, którzy je przez swoją nikczemność znieważyli.

⁶² Nov. 37, 10: „Privilegia insuper, sacrosanctae ecclesiae nostrae Carthaginis Iustinianae omnia condonamus. Confugas etiam, qui ad venerabiles ecclesias et earum fines convolare festinant et suae salutis prospicere, nulli penitus licere sacrilegis manibus ab his abstrahere, sed eos venerabilibus locis debita reverentia perpotiri, nisi tamen homicidae sint vel virginum raptores aut Christianae fidei violatores: illos etenim qui talia facinora committunt nullis esse dignos privilegiis quis non confiteatur?”

⁶³ Nov. 117, 15, 1: „si quis talis inveniatur in locis venerabilibus alienae uxori, de qua in suspitione est, post tres, sicut dictum est, contestationes loqui, licentiam esse eius marito utrasque personas defensori ecclesiae aut aliis clericis tradere, „ut” ad eorum periculum divisi isti serventur, donec iudex hoc cognoscens mittat ad episcopum civitatis, quatenus ei isti tradantur, ut debeant sustinere tormentum secundum leges quae interdunt adulteros a sanctissimis ecclesiis vindicari, nullam neque in hoc aliam iudice quaerente de adulterio probationem nisi tres, sicut supra diximus, contestationes. His enim tribus contestationibus ostensis omnibus modis illi sicut adulteri puniuntur. Non enim debent huiusmodi personae in venerabili loco habere munimen, quem ipsi per scelus proprium despexerunt”.

Cesarz Justynian 1 września 529 r. wydał jeszcze jedną nowelę, która przyznawała prawo azylu dłużnikom publicznym⁶⁴.

Prawo azylu, przeszedłszy w swoim rozwoju od legendarnej epoki królewskiej, przez republikańską i okres cesarstwa, po edykcje mediolańskie z 313 r. po Chr. doznało wzbogacenia przez elementy chrześcijańskie. Chrześcijaństwo stworzyło nową perspektywę dla tej instytucji. Cesarze chrześcijańscy, przeniknięci treścią nauki chrześcijańskiej, sankcjonowali prawnie ochronę, jaką dawały świątynie chrześcijańskie.

Istotną nowością w idei prawa azylu było jego obowiązywanie w każdym kościele chrześcijańskim. To nie decyzja cesarza sprawiała, że w świątyni obowiązywało prawo azylu, ale świętość tego miejsca. Konstytucje cesarskie sankcjonowały prawnie istniejący stan rzeczy, wprowadzały regulacje prawne faktu ochrony prawa azylu, mogą więc być widziane jako przepisy wykonawcze⁶⁵ do zasady spoczywającej na kościelnej podstawie prawa. O ile powszechnie jest przyjmowane adagium *Ecclēsia vivit lege Romana*, o tyle w wypadku prawa azylu w świątyniach chrześcijańskich można przyjąć odwrotny porządek: *lex Romana vivit iure ecclesiastico*. Ma to swoje uzasadnienie ontyczne, a także chronologiczne, jeśli weźmie się pod uwagę fakt sformułowania prawa azylu w prawodawstwie kościelnym na synodzie w Sardyce w 342 r.

THE RIGHT OF ASYLUM IN ANCIENT ROME

S u m m a r y

The right of asylum in ancient Rome dates back to the royal epoch. The first place of asylum is supposed to have been granted in Rome by its legendary founder Romulus. In the period of the republic, the Roman state would reject this form of protection. Octavian, however, granted the right of asylum to a temple dedicated to the Caesar. In the Hellenistic provinces the right of asylum was very popular and it was abused. Tiberius commanded that it be checked whether particular temples had been granted this right. A form of asylum was popular in Rome, i.e. a resort to statues and images of the Caesar, a custom that was criticised by Roman jurists. The right of asylum was granted to temples by virtue of the law of consecration. Together with the fall of pagan religion, pagan temples lost their right of asylum. Chris-

⁶⁴ Nov. 128, 13, 1: „Nulli vero penitus liceat publica tributa exigentium neque censualibus aut rationum scriptoribus aut aliis quibusdam publico ministrantibus excusatione quod in loco sacro resideant uti contra eos qui dicunt se laesos ab eis in fiscalium exactione”.

⁶⁵ L. W e n g e r, “Ἐπιτομὴ τῆς Ἀσυλίας”, „Philologus” 86 (1931), s. 439.

tianity had added its own ideas to the right of asylum. In comparison with the past, an essential difference was that it could gain protection for the right of asylum in all Christian temples. The crucial difference was that it could gain protection for the right of asylum in all Christian temples. The laws concerning the right of asylum were issued by caesars in the years of 386-545.

The caesarean constitutions legally sanctioned the actual state of affairs, and introduced legal regulations as regards the fact of the protection of the right of asylum. The caesarean constitutions may be treated as executive regulations to the principle that is based on the church foundation of the law. Inasmuch as the adage *Ecclesia vivit lege Romana* is universally acknowledged (its first written form can be found in the *lex Ribuaria*, published in the first half of the seventh century), in the case of the right of asylum in Christian temples one can assume a reverse order – *lex Romana vivit iure ecclesiastico*. It has its ontological and chronological justification, if one takes into account that the right of asylum was formulated in the church legislature at the Council of Sardica in 342.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: azyl, prawo azylu, świątynia.

Key words: asylum, the right of asylum, a temple.